

ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВО

ЧАСОПРОСТОРОВІ ВИМІРИ ЛІТЕРАТУРИ

УДК 81'373.612.2

Ємець О. В.,
кандидат філологічних наук,
Хмельницький національний університет
Фира О. О.,
магістр,
Хмельницький національний університет

КОНЦЕПТУАЛЬНА МЕТАФОРА ЧАСУ У ПРОЗОВИХ ТВОРАХ СУЧАСНИХ АМЕРИКАНСЬКИХ АВТОРІВ

Категорія – це найбільш загальне поняття, що відображає сутнісні, закономірні зв'язки об'єктів пізнання й дослідження [7, 222]. У художньому тексті, як і в текстах інших жанрів, виділяють текстові категорії. О. П. Воробйова характеризує текстові категорії як концептуальні ознаки, що відображають найбільш сутнісні властивості прототипні характеристики тексту, взаємодія яких забезпечує його специфіку та стійкість як лінгвосеміотичного, комунікативного та мовномисленнєвого утворення [3, 16]. Дослідники розходяться у висновках щодо кількості категорій тексту. Традиційно виділяють когезію, модальність, проспекцію, ретроспекцію, художній простір і час (хронотоп), інформативність та ряд інших категорій.

Темпоральність, або **текстовий час** – одна з характерних і обов'язкових категорій художнього тексту. О. В. Бондарко визначає темпоральність як семантичну категорію, яка відображає сприйняття і осмислення людиною часу, вказаного у тексті, відносно моменту мовлення мови або певної точки відліку [2, 132]. І. Р. Гальперін та М. М. Бахтін тісно пов'язують текстовий час з простором. Зокрема, М. М. Бахтін зробив важливий внесок у вивчення художнього часу, ввівши поняття хронотопу [1]. У лінгвістиці тексту хронотоп вважається категорією художнього тексту, яка сприймається читачем як час і простір художньої дійсності, модельного текстового світу [7, 783]. Д. С. Ліхачов характеризував художній час як явище самої художньої тканини літературного твору, яка підкоряє своїм художнім завданням і граматичний час, і філософське розуміння його письменником [5, 492].

Традиційно виділяють авторський, сюжетний та читацький час. З. Я. Тураєва називає авторський та читацький час об'єктивними, реальними, оскільки за ними стоїть світ реальний, тоді як сюжетний час є вигаданим [8, 54]. Авторський час характеризується тим, що автор (письменник) може керувати часом у своєму творі (як Рей Бредбері) і починати розповіді з будь-якого моменту – початку, середини чи кінця.

Категорії хронотопу і темпоральності взаємопов'язані і пересікаються. У ряді досліджень [7] темпоральність називають підкатегорією більш загальної категорії хронотопу. Час і простір у хронотопі нерозривно зв'язані і реалізуються за допомогою один одного. Так, час ущільнюється, стає художньо зримим, а простір втягується у рух часу, сюжету, історії [1].

Категорія темпоральності може бути виражена граматичними, лексичними та образними засобами. Ці засоби, перш за все лексичні та образні, реалізують концепт часу у творчості письменника. Концепт часу є одним з найбільш складних і суперечливих у понятійній системі людини. За справедливим висновком Л. Л. Лузіної, такі концепти, як час, смерть, кохання відносяться до складних розумових просторів, що безпосередньо не спостерігаються й у процесі пізнання співвідносяться з більш простими розумовими просторами або з такими, що спостерігаються безпосередньо [6, 55]. Відповідно, час як складний концепт може реалізуватися через концептуальні метафори.

Метою нашої роботи є визначення засобів реалізації концепту часу у творах американських письменників кінця ХХ – початку ХХІ століть. Матеріалом дослідження є короткі оповідання Р. Бредбері, Д. Апдайка, Л. Уілсон, Д. Геліфа, Д. Ші, а також один з останніх романів С. Кінга “11.22.63”.

Концепт часу у художній літературі розглядається у роботах І. М. Колегаєвої, Н. І. Панасенко, Г. О. Олейнікової, А. І. Бондаренко, Н. В. Шапочки та інших дослідників. Концепт часу може відображати як традиційне (конвенційне) уявлення про це поняття, так і індивідуально-авторське розуміння концепту.

Автори теорії концептуальної метафори (КМ) Джордж Лакоф і Марк Джонсон наводять у своїй роботі приклад конвенційної концептуальної метафори TIME IS A MOVING OBJECT/ ЧАС – ОБ’ЄКТ, ЩО РУХАЄТЬСЯ: *The time will come; The time has long since gone; I look forward to the arrival of Christmas* [4, 69–70]. Такі метафори є характерними для багатьох мов: *Time flies; час летить, біжить; час рікою пливе* (Б. Лепкий). Подібні концептуальні метафори можна також охарактеризувати як ЧАС – ЖИВА ІСТОТА; ЧАС – ЛЮДИНА.

Видатний британський письменник ХХ століття Ділан Томас, чия творчість значною мірою вплинула на сучасну американську літературу, наділяє час зовнішніми, фізичними характеристиками старої людини: *Consider now the old effigy of time, his long beard, whitened by the Egyptian wind, his bare feet watered by the Sargasso Sea* (“*The Mouse and the Woman*”). Цей фрагмент можна інтерпретувати як авторське зображення бога часу: якщо саме поняття часу означає безкінечність, вічність, то і бог часу є старим. Наведена метафора є зразком концептуальної метафори ЧАС – СТАРА ЛЮДИНА [9, 51].

Концепт часу є одним з центральних у творчості видатного американського письменника Рея Бредбері. Одна з характерних рис використання лексичних засобів темпоральності – наявність таких засобів (хрононімів) у сильних позиціях, перш за все у заголовках. Всі оповідання твору “*The Martian Chronicles*” (“Марсіанські хроніки”) містять у своїх заголовках числівники як лексичні засоби вираження художнього часу – періоду у майбутньому: 1999; 2005; 2026. До граматичних засобів належить використання майбутнього часу у сумному апокаліптичному творі “*August 2026: There Will Come Soft Rain*” – “Серпень 2026. Дощі випадають” (у перекладі Олександра Тереха відсутня граматична форма майбутнього часу, хоча він використав початковий рядок поезії С. Тіздейл у перекладі Д. Паламарчука).

Заголовок одного з останніх романів Стівена Кінга “11.22.63” являє собою числівники – історичну алюзію на дату загибелі американського президента Джона Кеннеді.

Матеріалом нашого дослідження є також низка оповідань із збірника “Flash Fiction Forward” (2006). Збірник містить дуже короткі оповідання сучасних американських письменників, написанні переважно в 1990-х роках і на початку ХХІ століття. Концепт часу реалізується у цих творах по-різному: заголовне слово оповідання відомого письменника Джона Апдайка “Oliver’s Evolution” несе в собі сему часу, оскільки *evolution* (еволюція) означає поступові зміни з часом. Заголовок іронічного твору Девіда Геліфа “My Date with Neanderthal Woman” (“Моє побачення з неандерталкою”) є парадоксальним і анахронічним. Слово *neanderthal* пов’язане з доісторичним періодом і концептуально об’єднує як два періоди в історії, так і два поняття (*date – neanderthal*), що лексично є, певною мірою, оксюмором.

Концепт часу у проаналізованих творах взаємодіє з концептом простору, руху, подорожі у часі. Так, у дуже зворушливому оповіданні Лі Уілсон “Bullhead” три концепти взаємопов’язані – пам’ять, подорож і час. Мати оповідачки вже 50 років поспіль приїжджає на озеро, утворене внаслідок будівництва дамби, і щороку кидає у воду монетку. Саме на цьому місці був колись її будинок, де вона кохалася зі своїм хлопцем. Граматична ідея твору, експліцитно виражена в останніх рядках твору, у сильній позиції, полягає у тому, що час не владний над пам’яттю про перше кохання: *Every story is true and a lie. The true part of this one is: Love and the memory of love can’t be drowned. The lie part is that this is a good thing* (Кожна історія є правдивою і неправдивою водночас. Правдива частина цієї історії така: Кохання і пам’ять про кохання не може потонути. Неправдива частина полягає у тому, що це добре – переклад наш). Отже, в оповіданні реалізуються наступні концептуальні метафори: ЧАС – ЦЕ ПАМ’ЯТЬ; ПАМ’ЯТЬ – ЦЕ МІСЦЕ; ЧАС – ЦЕ ПОДОРОЖ.

Зображення часу подій через їх місце (простір) як реалізація хронотопа є характерним для багатьох творів сучасних американських письменників. Хронотоп актуалізується у такій сюжетній лінії, як подорож у часі – у минуле або у майбутнє. Головний герой роману Стівена Кінга “11.22.63” повертається у минуле через своєрідну “кролячу нору” (*rabbit hole*), через портал – певне місце у будинку. Його дорослий учень і друг Ел просить Джейка Еппінга повернутися і врятувати президента Кеннеді. Сам Ел був у минулому протягом 4 років, але не зміг здійснити цей задум через тяжку хворобу – рак: *He wants me to do something. Something he would have done himself but the cancer stopped him. He said he went back and stayed for four years [...], but four years wasn’t long enough.* І тому Джейк опиняється у 1958 році, у невеличкому місті Деррі. Його надзвичайно благородна місія є важкою і небезпечною. і хоча сама ідея подорожі у минуле (згадаємо “The Time Machine” Г. Уеллса) не нова, жоден письменник, на мій погляд, ще не описував так детально побут, поведінку, смаки і пристрасті минулого. Джейк Еппінг, повернувшись у той час, стає його частиною, він закохується у жінку і проживає нове життя. Але він відчуває відповідальність за свою місію: *John Kennedy can live. You can save him, Jake* (Джон Кеннеді повинен жити. Ти можеш врятувати його, Джейк).

Концепт часу у романі Кінга включає алюзію, як компоненти концепту: літературну і історичну. Тобто концептуальна метафора повернення у минуле це ПОДОРОЖ У ЧАСІ – ПОДОРОЖ У (ПЕВНИЙ) ПРОСТІР (МІСЦЕ).

Головний герой іронічного і водночас ліричного оповідання Девіда Геліфа “My Date with Neanderthal Woman” також здійснює подорож у часі, у дуже особливе місце – у селище, де живуть неандертальці. Ця подорож виконується за допомогою міжсвітового бюро знайомств (Dating Agency). Мета подорожі – побачення і знайомство з неандерталкою. Геліф використовує невелику кількість лексичних одиниць для вираження художнього часу: *cave* (печера), *cave entrance* (вхід до печери), *loincloth* (пов’язка на стегнах), *primal* (первісний).

Як можна зрозуміти, головне для автора – не створити достовірність історичної епохи (як у Кінга), а виявити відмінності у поведінці, навіть менталітеті людей різних епох. Іронія полягає в тому, що головний персонаж вибирає в якості подарунка не квіти (не зрозуміє), не сирий біфштекс (нібито неандертальці були вегетаріанцями), а плитку шоколаду. Цією плиткою він догодив жінці, але вона з’їла шоколад разом з обгорткою. Щодо розваг, то головний персонаж почастивав неандерталку гарною їжею в ресторані, а кіно і клуби залишив на інший час. Жінка йому сподобалася, і він би хотів запросити її на прогулянку у вікенд, але не може відправити запрошення електронною поштою (*but I can't e-mail her*). Тому він сподівається завітати в гості з букетом броколі (*Maybe I'll just drop by her cave accidentally on purpose with a bouquet of broccoli*).

Проте в останньому абзаці – сильній позиції – міститься авторський висновок, який дозволяє переосмислити прагматичну настанову оповідання. Мова йде про можливість почуттів між людьми, що належать до різних культур (не лише різних епох): *Yes, I know all the objections. Some couples are separated by decades but we're separated by millennia [...]. I'm modern Homo Sapiens and she's Neanderthal, but I think we can work out our differences if we try* (так, я знаю про всі заперечення. Деякі пари розділені десятиліттями [...] Я сучасний гомо сапієнс, а вона неандерталка, але думаю, що ми зможемо владнати наші розбіжності, якщо спробуємо переклад наш). Завдяки такому закінченню оповідання може сприйматися як сучасна притча про Ромео і Джульєтту з різних епох.

У блискучому оповіданні Рея Бредбері “Forever and the Earth” (“Про скитальців вічних і про Землю”) концептуальна метафора часу являє собою подорож у майбутнє. Але у даному випадку чудового письменника Томаса Вулфа, який помер у 1938 році, оживляють і переносять у майбутнє, у 2257 рік, оскільки тільки він, з його талантом, зможе описати велич міжпланетних подорожей, красу чужих планет: *Nobody can do it. Everybody's tried. All of our modern authors have failed*. В оповіданні багато хрононімів (дат, назв відрізків часу), лексичних засобів вираження художнього часу: *time-travel* (подорож у часі), *time-machine* (машина часу).

Проте Томасу Вулфу відведено лише 8 тижнів: *In that interval, Tom, you must write the book you've wanted to write: [...]. No, this time it's a book for us, Tom, for us the living*.

За цей невеликий проміжок часу Вулфу вдасться створити шедевр, яким захоплюються читачі; його рядки емоційні, метафоричні, красиві: *He read the words that were full of fire and thunder and mystery. Space was like October, wrote Thomas Wolfe* (Він читав слова, повні вогню, грому і таємниці. Томас Вулф писав, що космос подібний до Жовтня). Але трагедія геніального письменника в тому, що час його нового творчого життя дуже обмежений. Саме ця ідея про занадто короткий час, відведений митцю на творчість, трагічний конфлікт між часом і талантом є провідною у ряді творів Бредбері. Концептуальна метафора часу у цьому оповіданні: ЧАС – ЦЕ ПОДОРОЖ У ТВОРЧИСТЬ.

Персонажі іншого твору Бредбері “A Sound of Thunder” (“Звук грому”) здійснюють сафари у далеке минуле. Мисливці планують полювати на динозавра, але вони повинні рухатися лише однією Стежкою (Path), щоб не змінити історію. Тобто, концептуальна метафора ПОДОРОЖ У ЧАСІ – ЦЕ ПОДОРОЖ У ПЕВНЕ МІСЦЕ В ІСТОРІЇ.

Як можна побачити, концепт часу у наведених творах виражено переважно лексичними та метафоричними засобами. Концепт часу у цих творах реалізується через подорож у часі – у минуле або майбутнє. Причому час може бути політичним (Кінг), соціальним (Геліф, Кінг), природним, біологічним (Бредбері), духовним, мистецьким (Бредбері, Уілсон). Концептуальна метафора ПОДОРОЖ У ЧАСІ – ЦЕ ПОДОРОЖ У ПЕВНЕ МІСЦЕ реалізується у цих різних за тематикою оповіданнях і романі. Варіацією концептуальної метафори є метафора у Бредбері ЧАС – ЦЕ ТВОРЧИСТЬ (ПОДОРОЖ У ТВОРЧИСТЬ).

Перспектива подальшого дослідження полягає в аналізі концепту часу у сучасній англійській поезії, а також у зіставному аналізі концептуальної метафори часу у сучасній американській та українській прозі.

Література

1. Бахтин М. М. Формы времени и хронотопа в романе. Очерки по исторической поэтике // Бахтин М. М. Вопросы литературы и эстетики. – М. : Худож. лит., 1975. – С. 234–407.
2. Бондарко А. В. Модальность. Вступительные замечания / А. В. Бондарко // Теория функциональной грамматики. Темпоральность. Модальность. – Л. : Наука, 1990. – 210 с.
3. Воробйова О. П. Текстовые категории и фактор адресата / О. П. Воробйова. – К. : Вища школа, 1993. – 200 с.
4. Лакофф Д. Метафоры, которыми мы живем / Д. Лакофф, М. Джонсон ; [пер. с англ.]. – М. : Изд-во ЛКИ, 2008. – 256 с.
5. Лихачев Д. С. Избр. работы : [в 3 т.] / Д. С. Лихачев. – Л. : Худож. лит., Ленинград. отд., 1987. – Т. 1. – 653 с.
6. Лузина Л. Л. Когнитивная метафора / Л. Л. Лузина // Краткий словарь когнитивных терминов. – М. : Изд-во МГУ, 1997. – С. 55–56.
7. Селіванова О. О. Лінгвістична енциклопедія / О. О. Селіванова. – Полтава : Дозвілля. – К., 2011. – 844 с.
8. Тураева З. Я. Категория времени: Время грамматическое и время художественное / З. Я. Тураева. – М. : Наука, 1979. – 134 с.
9. Yemets O. Investigating Poeticalness of Prose / O. Yemets. – Saarbrucken : LAP Lambert Academic Publishing, 2012. – 69 p.

Анотація

Стаття присвячена дослідженню концептуальної метафори (КМ) часу у романі С. Кінга та в оповіданнях сучасних американських письменників. Визначаються лексичні та образні засоби вираження концепту художнього часу. Підкреслюються, що КМ часу базується на подорожі у час у минуле або майбутнє, тому базова КМ в аналізованих творах може бути охарактеризована як *подорож у часі – це подорож у певне місце*, що є проявом хронотопу. Стилістичні та прагматичні аспекти вираження концепту часу визначають індивідуальний стиль письменників.

Ключові слова: концепт часу, концептуальна метафора, подорож у часі, хронотоп, лексичні засоби, прагматичний аспект.

Аннотация

Стаття посвящена исследованию концептуальной метафоры (КМ) времени в романе С. Кинга и в рассказах современных американских писателей. Определяются лексические и образные средства выражения концепта художественного времени. Подчеркивается, что КМ времени основывается на путешествии во времени в прошлое или будущее, поэтому базовая КМ в проанализированных текстах может быть охарактеризована как *путешествие во времени – это путешествие в определенное место*, что является проявлением хронотипа. Стилистические и прагматические аспекты выражения концепта времени определяют индивидуальный стиль писателей.

Ключевые слова: концепт времени, концептуальная метафора, путешествие во времени, хронотоп, лексические средства, прагматический аспект.

Summary

The article is devoted to the investigation of conceptual metaphor (CM) of time in the novel of S. King and in the short stories of contemporary American writers. Lexical and image-making means of expressing the concept of literary time are determined. It is emphasized that CM of time is based on the time travel in the past or in the future, therefore the basic CM in the analyzed texts can be defined as *travel in time is travel to some place* which is the manifestation of chronotope. The stylistic and pragmatic aspects of expressing the concept of time determine the writer's individual style.

Keywords: concept of time, conceptual metaphor, time travel, chronotope, lexical means, pragmatic aspect.

УДК 821.161.3–1'06:1–055.2

Кирюшкина М. И.,

аспирантка,

Гомельский государственный университет
имени Ф. Скорины (Беларусь)

ФИЛОСОФИЯ СУБЪЕКТИВНОГО ВРЕМЕНИ: ИНТЕРПРЕТАЦИЯ “ЖЕНСКОГО НАЧАЛА” НА ПРИМЕРЕ СОВРЕМЕННОЙ БЕЛОРУССКОЙ ЖЕНСКОЙ ПОЭЗИИ

В современной социально-культурной среде важным для обсуждения является вопрос о специфике женской субъективной репрезентации в искусстве или других его подсистемах, что рассматривается двусторонне: с позиции крайнего отрицания или осмысления в контексте культурного / социального мужского опыта. Полорольевые нормы поведения индивида в обществе определяются через следующие дефиниции: мужчина – это человек, женщина – это только представитель женского пола, так как, если она ведет себя как человек, предполагают, что она